

OLGA MOJŽÍŠOVÁ, PRAHA

NEZNÁMÁ SKICA SMETANOVA PRAŽSKÉHO KARNEVALU*

Myšlenkou dalšího cyklu orchestrálních skladeb se Bedřich Smetana zabíral již na přelomu 70. a 80. let 19. stol., tedy poměrně záhy po dokončení cyklu *Má vlast*. Tehdy však zůstal tento záměr jen ve stádiu námětu, k němuž zřejmě zadal podnět jeho bývalý žák Jan Ludevít Procházka. Žil tehdy v Hamburku, kam následoval svou ženu, pěvkyni Martu Procházkovou, angažovanou v tamější opeře, a propagoval zde českou hudbu. Smetanovy skladby hrál na svých privátních matiné i na veřejných koncertech a snažil se pro Smetanu získat i další interprety¹ a také nakladatele, kteří by jeho dílům umožnili proniknout do ciziny, na což možnosti domácích vydavatelství podle něho nestačily: „*Nezahazujte, prosím Vás, všechny své skladby domácím nakladatelům, vždyť znáte poměry ty, že není možno, skladbám u nás vydaným, otevřítí trh světový. Vždyť věci vlastenecké posloužíte ještě mnohem více, získáte-li si nějakého dobrého nakladatele venkovského, jenž krásné plody ducha Vašeho uvede do celého světa hudebního.*“² Zřejmě pod tímto Procházkovým vlivem začal Smetana reálně uvažovat i o novém orchestrálním díle: „*Pro p. Pohle bych psal orchestrální symf. básně pod titulem: Böh. Karneval, aneb Prager Karneval, kdeby nejen hořejší tance české, ale i malé scény a figury k.p. z mých oper co masky se objevily.*“³ Ale v té době již také intenzivně jednal s Eliškou Krásnohorskou o novém operním libretu a ještě v roce 1879 začal skicovat *Čertovu stěnu*. Na rozdíl od předchozích dvou oper, jejichž kompozici od skici až po definitivní partituru zvládl v obou případech během jednoho roku, ji však kvůli narůstajícím zdravotním potížím

* Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Národního muzea MK 00002327202 – Osobnosti české vědy a kultury.

¹ Jeho zásluhou byly 28.12.1881 v Hamburku uvedeny *Dvě vdovy*.

² Jan Ludevít Procházka: BS 18.12.1879, MBS S 217/808. (Bedřich Smetana je v odkazech na dopisy uváděn iniciálami BS, Muzeum B. Smetany zkratkou MBS, Smetanova korespondence je citována podle originálů). Procházka o Smetanovi jednal s Hugo Bockem (Ed. Bote & F. Bock) a s Hugo Pohlem. Pohle na základě jeho intervence 1880 vydal *Trio g moll*, s Bockem Smetana od r. 1882 jednal o klavírním výtahu *Dvou vdov*.

³ BS: Jan Ludevít Procházka 25.2.1880, MBS S 217/295.

dokončil až po třech letech: partituru v dubnu a úvod v červnu 1882.⁴ Z dopisu Josefu Srbovi 13. června 1882, s nímž mu odeslal dokončený úvod opery, je však zřejmé, že se již během závěrečných prací na opeře zaobíral i novými náměty: „Začal jsem oluvkový plán ku kvartettu – šmicovému, mezi tím chci k velké synf. básni: „Karneval český, (neb Pražsky?-) a zároveň náký ke sboru pro „Hlahol, nákrasy zestavit.“⁵ Zatímco pro 2. smyčcový kvartet měl skicu evidentně rozpracovanou, neboť 14.7.1882 byla již dokončena 1. věta partitury, další náměty byly tehdy ještě ve stádiu tvůrčích záměrů. V listopadu a prosinci 1882 přišel dosud nejhorší atak nemoci, v jehož důsledku musel Smetana přerušit jakoukoliv duševní činnost: „Před asi 3 nedělemi jsem k večeru ztratil hlas, totiž mocnost a možnost k vyjádření myšlenek. [...] já zapomněl jména nynějších i historických osob a nic, než tě-tě-ně jsem křičel, mezi tím dlouhé pausy při otevřených ústech. [...] Za několik dní, asi za týden na to, se to opakovalo v mnohem silnějším stupni, já při tom nemohl slovíčko vyslovit; [...] Nu, pranic nesmím hudebně myslet, nesmím ani ani svoje už známé kompozice, ani cizí, jiných komponistů skladby ani číst, ani si v myšlenkách představit, a kdyby to všechno mělo snad rok trvat. [...] Kvarteto nové a vůbec všecko musí na pokračování čekat.“⁶ Až v lednu 1883 začal přes lékařský zákaz velmi pomalu a v podstatě potají opět pracovat na kvartetu⁷ a teprve v březnu jej dokončil. V některých dopisech z konce roku 1882 se vyskytují zmínky, které by se mohly týkat i dalších kompozic či kompozičních plánů, jsou však příliš neurčité, než aby se z nich dalo jednoznačně usuzovat, že se jimi Smetana před onemocněním zabýval souběžně s kvartetem.⁸ Ale v dubnu 1883 již podle zmínek v dopisech Josefu Srbovi opět a zřejmě dosti intenzívně pracoval na nových skladbách, a to střídavě na opeře *Viola* i na *Pražském karnevalu*.⁹ V jakém stádiu tehdy jeho kompozice byla, není z této korespondence zřejmé, v květnu 1883 však již píše o rozpracované partituře: „Píšu teď na velkých orchestralních skladbách: *Karneval Pražský*, *1 Číslo*, *hemžení mask*, *je krátké*, *proto že obsah, jak mile malba hemžení lidí se odbyde, přechází hudba vlastně k tem nejdůležitějším tancům v karnevalu: Tuto předeheru: hemžení mask, a otevření slavnostného plesu: Polonaisu mám v hlavních orchestrálních hlasů již v partituře napsaných.*“¹⁰ Práce však postupovala obtížněji, než Smetana předpokládal, podle data na konci partitury *Pražský karneval* (resp. jeho 1. část, Úvod

⁴ Mezi tím však ještě složil, většinou na přímou objednávku, několik drobnějších skladeb. 1879: *Venkovanka*, *Večerní písně*, 1880: *Z domoviny*, *Věno*, *Modlitba*, 1881: *Romance g moll* a provedl revizi *Triumfální symfonie*.

⁵ BS: Josef Srb 13.6.1882, MBS S 217/390.

⁶ BS: Josef Srb 9.12.1882, MBS S 217/401.

⁷ Zmínky v dopisech J. Srbovi 31.1. a 27.2.1883, MBS S 217/409, 412.

⁸ BS: Josef Srb 27. a 30.11., 9.12.1882, MBS S 217/399-401.

⁹ BS: Josef Srb 3., 7. a 14.4.1883, MBS S 217/414, 415, 417. „Píšu, a mně záleží na tom, předně pro velký orchestr *Pražský karneval*, [...]. Zároveň se zaměstnávám operou *Viola – oboje má být k saisoně zimní hotové.*“ (14.4.)

¹⁰ BS: Josef Srb 24.5.1883, MBS S 217/422.

a Polonézu) dokončil až 14.9.1883. Zejména po silném náporu choroby koncem roku 1882 rostoucí problémy při komponování stále silněji ovlivňovaly tempo i způsob jeho práce. Smetana komponoval jen v krátkých časových intervalech, velké úsilí jej vždy stála návaznost na předchozí hotové úseky skladby a se stále větší námahou udržoval souvislost myšlenek a logiku hudební stavby. Přestože při práci na polonéze zřejmě promýšlel i další část,¹¹ k pokračování cyklu se již nedokázal přimět.

Zřetelné stopy namáhavého a nesnadného tvůrčího procesu nese i autograf partitury *Pražského karnevalu* – i když logika Smetanova hudebního myšlení zůstala zachována, na první pohled již roztřesený, byť stále ještě úhledný rukopis, obsahuje četné písarské omyly a chyby v notovém zápise, dané rostoucí roztržitostí a zapomnětlivostí. „*Jsem nepomyslel že mě bude dělat takové obtíže, neb tenkrát se ukázaly při práci ty obtíže v hojně míře. Orchester je bohatý, mění klíče, a tak čím dal jsem v díle pokračoval, tím jsem všechny síly moje musel jsem namahat, abych uhodl vše ti změni [= změny] v toninách v klíčech, skrátka – a k tomu jsem psal skorem celý den, proto že ta "Polonaisa,, má se poznat v Praze během koncertní saisony.*“¹² Zatímco k ostatním skladbám z tohoto pozdního období (*Čertova stěna*, *Smyčcový kvartet d moll*, sbor *Naše píseň*) jsou dochovány většinou poměrně obsáhlé skici, na jejichž základě teprve vypracovával partitury, u *Pražského karnevalu* zmiňuje dosavadní smetanovská literatura pouze dva drobné prameny předcházející definitivnímu znění. Jednak je to vůbec první zápis (48 taktů) v jeho zápisníku motivů z roku 1858, který Smetana použil jako motivický základ pro polonézu,¹³ druhým je list obsažený ve skicách k opeře *Viola*, na němž jsou zapsány první tři takty neúplné partitury úvodu skladby, zřejmě v původním, od definitivní partitury odlišném znění.¹⁴ Na možnou existenci tužkové skici by se mohla vztahovat pouze Smetanova odpověď na dopis Josefa Srba (3.12.1883, viz pozn. 12), v němž Srb urgoval druhou část cyklu: „*Karneval musí čekat, a ja ani to číslo první neznám, neb ja nemám nic jiného, než polonezu [= polonézu] ale v mlhách oluvk[ov]éhe škrtání.*“¹⁵ Jaroslav Smolka se ve své knize věnované Smetanově orchestrální tvorbě přiklání k tomu, že Smetana komponoval *Pražský karneval* rovnou do partitury obdobným způsobem, jako tomu bylo v případě *Mé vlasti*, a invenčním východiskem mu byl pouze onen polonézový náčrt v zápisníku motivů: „*Žádná jiná skica k Pražskému karnevalu se nedochovala. A je nepravděpodobné, že by byla existovala a ztratila se. BS si své*

¹¹ „*Co dělá pokračování Karnevalu; byl bych rád, kdybych mohl co nejdříve obdržet druhou jeho část, jak jste mi v letě o tom vyprávěl.*“ Josef Srb: BS 13.12.1883, MBS S 217/908.

¹² BS: Josef Srb 1.9.1883, MBS S 217/430.

¹³ Zápisník dostal Smetana od své první choti Kateřiny v roce 1858 a průběžně si do něho od té doby zapisoval hudební nápady, které později částečně využil ve svých skladbách. Vydán ve faksimile: *Zápisník motivů Bedřicha Smetany*, ed. Mirko Očadlík, Melantrich, Praha 1942.

¹⁴ Autograf MBS S 217/1221. Přetištěn ve vydavatelských poznámkách Františka Bartoše in: *Studijní vydání děl Bedřicha Smetany* sv. VIII. *Orchestrální skladby II*. Společnost Bedřicha Smetany, Národní hudební vydavatelství Orbis, Praha 1951, s. 189.

¹⁵ BS: Josef Srb 15.12.1883, MBS S 217/441.

*náčrty z té doby pečlivě schovával, byl si vědom jejich ceny.*¹⁶ V případě olůvkového náčrtu zmiňovaného ve Smetanově dopise má za to, že jím Smetana míní první náčrt ze zápisníku motivů. V případě *Mé vlasti* totiž k jednotlivým básním rovněž neexistují rozsáhlejší a souvislejší skici, ale jen drobnější náčrty. Tehdy byl ale Smetana, byť už hluchý, ještě v plné tvůrčí síle a schopen mnohem větší koncentrace. Pracoval tedy rychleji a plynuleji, protože rušivé momenty spojené s jeho chorobou do procesu tvorby zasahovaly ještě poměrně málo.

Vzhledem k obtížím, kterými byl vznik posledních děl provázen, a času, který vyžadoval, je však málo pravděpodobné, že by Smetana, vědom si těchto okolností, vůbec ještě mohl partituru vypracovat jen na základě jednoho dávného náčrtku. Smolka se nemýlil v tom, že si své náčrty skutečně pečlivě schovával. Ale občas je také založil nebo i ztratil, jako např. skicu začátku *Violy*.¹⁷ Tak jako v případě ostatních pozdních děl, i k *Pražskému karnevalu* si skicu skutečně vypracoval. I když jeho pozůstalost procházela řada badatelů, kteří se ji snažili do jisté míry i uspořádat, např. Karel Teige, Ladislav Dolanský, Zdeněk Nejedlý, unikla však zřejmě „dobře založená“ skica *Pražského karnevalu* jejich pozornosti.¹⁸ Ani později se nedostala mezi autografy ze Smetanovy pozůstalosti, které byly po jejím zakoupení v roce 1928 předány do Smetanova muzea.¹⁹ Teprve v roce 1994 se objevila první informace o její existenci a v roce 1998 se jí podařilo zakoupit do sbírek Smetanova muzea.²⁰

Jedná se tužkový autograf na dvojlistu notového papíru o 24 notových osnovách a o rozměrech 330 x 255 mm. Skica je zapsána pouze na 1. straně, poslední dvě notové osnovy jsou prázdné. V záhlaví uprostřed je nadpis *Karneval v Praze.*, vlevo nad první osnovou je připsáno *Skizza klavírní* a nad prvními takty *Polonaise*. Nadpis *Polonaise* je nadepsán znovu uvnitř notového zápisu nad skutečným začátkem polonézy v taktu 15. V pravém horním rohu je tužkou napsána číslice 20. Skica obsahuje 3 instrumentační poznámky, které však Smetana mohl do skici poznamenat až při práci na partituře: *Trombe* nad horní osnovou 1. taktu

16 Jaroslav SMOLKA: *Smetanova symfonická tvorba. Dílo a život Bedřicha Smetany*, sv. 5. Editio Supraphon, Praha 1984, s. 319, pozn. 19.

17 V dopise 7.4.1883 žádal Srba o své tužkové skici, které údajně zapomněl u něho v Praze. Ze Srbovy odpovědi 8.4. je zřejmé, že si je odvezl s sebou včetně začátku *Violy*, který se však nenašel a Smetana jej tedy musel komponovat znovu.

18 V r. 1903 měl Ladislav Dolanský v ruce množství ještě neuspořádaných rukopisů ze Smetanovy pozůstalosti a na půdě měl údajně Smetanův zet' Josef Schwarz zatím nepřístupné bedny, v nichž byly rovněž Smetanovy skladby. Ladislav DOLANSKÝ: *Hudební paměti* (ed. Z. Nejedlý), Hudební matice Umělecké besedy, Praha 1949, s. 259, 266.

19 Takto zůstala v majetku soukromých subjektů (nejen v rodině) i další smetaniana, (korespondence, autografy skladeb aj. originální dokumenty), některé se postupně podařilo do muzea získat, o dalších se vědělo a většinou byly k dispozici alespoň jejich kopie. Některé prameny však zůstaly zcela neznámé a byly objeveny víceméně náhodně jako např. náčrty k *Mé vlasti* v r. 1983: viz Jaroslav SMOLKA: *Nově nalezené skici Bedřicha Smetany k Mé vlasti, Viole a Snům*, Sborník Národního muzea v Praze. Acta Musei Nationalis Pragae, Řada A – Historie, sv. XL, 1986, č. 4.

20 MBS S 217/2306.

a *Timp* na spodní osnově, vztahující se ke 2. taktu.²¹ Třetí instrumentační přípis *Viol. princip.* je u taktu 65, kde začíná náčrt houslového sóla. Skica má pouze jeden tempový údaj, Moderato, na začátku notového zápisu (definitivní partitura začíná v Allegru a v průběhu skladby se poměrně často střídají úseky s různým tempovým označením). Celkový rozsah skici je 79 taktů. Obsahují poměrně podrobně vypracovaný a v základních obrysech do značné míry s partiturou shodný úsek skladby až po houslové sólo (t. 57 partitury), tj. celou 14taktovou introdukci a 50 taktů polonézy: 20 taktů k úvodní části *Introduzione* (takty 15–32 partitury), 11 taktů k *Andante* (takty 33–41 partitury), 5 taktů *Più allegro* (takty 42–46 partitury) a 14 taktů k *Allegro jubiloso* (ca takty 47–57). Posledních 15 taktů skici obsahuje 12taktový, od partitury zcela odlišný náčrt části houslového sóla (celé v tónině A dur), jehož další pokračování je naznačeno poznámkou etc., za níž následují ještě 3 takty polonézového motivu. Závěrečnou část polonézy, tj. posledních 50 taktů, Smetana již dokonponoval bez skicování na základě stávajícího motivického materiálu.

Cela skica je psána sice zběžně, ale plynule a poměrně jistým a neroztřeseným rukopisem, což by svědčilo o tom, že byla napsána v období, kdy se Smetana nacházel v relativně dobrém duševním rozpoložení a mohl se na práci dostatečně soustředit. Vzhledem k absenci jakýchkoliv zmínek v pramenech můžeme na dobu jejího vzniku usuzovat do značné míry pouze hypoteticky. Výše uvedené neurčité zmínky v korespondenci zcela nevylučují možnost vzniku skici již v období od června do listopadu 1882, tj. poté, co Srbovi 13.6. psal o záměru *Pražský karneval* komponovat, do doby, než veškerou jeho práci přerušila nemoc. Zejména v červnu a 1. polovině července se asi intenzivně věnoval především 2. smyčcovému kvartetu, když již v polovině července dokončil partituru 1. věty. Na kvartetu pak dál průběžně pracoval až do konce listopadu, ale nelze zcela vyloučit, že se paralelně mohl zabývat i dalšími tvůrčími záměry (tj. opera *Viola* a právě *Pražský karneval*), zvláště za dlouhého pobytu v Praze od konce září do začátku listopadu 1882, souvisejícím s přípravami premiéry *Čertovy stěny*.²² Po nemoci začal Smetana v lednu 1883 velmi pozvolna opět pracovat, avšak výraznější tvůrčí oživení i lepší duševní rozpoložení přinesl až pobyt v Praze v březnu 1883, kde teprve 12.3. dokončil 2. kvartet. Druhou, možná pravděpodobnější dobou vzniku skici *Pražského karnevalu* by tedy mohlo být období tohoto pražského pobytu a především doba po návratu do Jabkenic,²³ tj. druhá polovina března

21 Těmto poznámkám v podstatě odpovídá instrumentace na odloženém fragmentu úvodu partitury (viz s. 163).

22 V dopise Srbovi 9.12.1882 (viz pozn. 7) se Smetana v souvislosti s příznaky blížící se choroby za pražského pobytu zpětně zmiňuje o *nových skladbách*: „a už v Praze se to dokazovalo, protože jsem byl pořád nespokojený, a tím víc, že se mně nové moje kompozice začínaly protivit a mne tak obtěžovat, že jsem se až chvěl na těle.“

23 Ve zmíněném dopise J. Srbovi 7.4. (viz pozn. 17) se kromě Violy zmiňuje o skicách k dalším kompozicím: „V posledním psaní jsem zapomněl, žádat moje *oluvkové* skizzi ku kompozicím, které *nyňi* nutně potřebuju; tak mezi mými [= nimi], dle mého spůsobu, jsou obyčejně první impulsi, začátky, motivy a.t.d. – Tak zůstal ten arch, co opera *Viola* začíná, ale zmíchaná mezi

a duben, kdy se již zmínky o práci na *Viola* a *Pražském karnevalu* objevují několikrát i v jeho korespondenci (viz pozn. 9). Od skici tak mohl vcelku plynule přejít k práci na partituře, v níž měl koncem května již vypracovány hlavní orchestrální hlasy (viz pozn. 10).

Skica *Pražského karnevalu* představuje po nálezů náčrtů k *Mé vlasti* nepochybně nejvýznamnější smetanovský objev poslední doby. Její zevrubná analýza může podrobněji ozřejmit genezi *Pražského karnevalu* a upřesnit tak dosavadní pohled na toto poslední Smetanovo orchestrální dílo. Její nález zároveň dokládá, že ani pramenná základna k životu a dílu Bedřicha Smetany stále není zcela kompletní a lze tedy ještě očekávat i významná pramenná překvapení.

První informaci o existenci skici Pražského karnevalu, od níž vedla cesta k jejímu zakoupení, se objevila díky výstavě „Zachráněné rukopisy“ v Panteonu Národního muzea v Roce české hudby 1994. Na ní byly vystaveny nově zrestaurované rukopisy některých Smetanových děl, dopisů i dalších dokumentů v konfrontaci s fotodokumentací jejich původního stavu. Byla to první prezentace záměru dlouhodobého projektu restaurování a následné digitalizace fondů B. Smetany a A. Dvořáka, jehož iniciátorem byl dr. Stanislav Tesař jako tehdejší ředitel Muzea české hudby.

RESUMÉ

Bedřich Smetana started thinking about composing the orchestral cycle *Pražský karneval* (Prague Carnival), to be eventually offered to a foreign publisher, first times at the turn of the 1870s and 1880s, when this idea was probably initiated by his friend and former pupil Jan Ludevít Procházka. He returned back to this subject after he finished the opera *Čertova stěna* (The Devil's Wall), in the middle of 1882; the String Quartett D minor, however, became his priority. It is possible, that up to November of that year, Smetana could have worked simultaneously also on *Pražský karneval*. In November and December, due to the strong attack of his illness, work was totally forbidden to him; he gradually returned back to composing only in January 1883. His creative powers really recovered in March, when he finished his second quartet. In April, he mentioned in his correspondence that he was working intensively on the opera *Viola* as well as the *Pražský karneval*. In May, he had the score of its first part (the opening and the *Polonaise*) half-done. He finished it, however, only in September, and never managed to start the work on the other parts of the cycle. He was able to compose only in short spells; to link to the previous, finished parts of the composition was a strain, keeping the ideas together and follow the logical compositional outlines became more and more difficult. While there are rather extensive drafts of all the other late compositions, the only known *Pražský karneval* draft was, up to now, the *Polonaise*, written by Smetana in 1858 into his music motive draft-book. The Smetana scholars considered it to be the only departing point of the whole composition. The above mentioned Smetana's compositional problems, however, suggested

*jinými plány a projekty lechko se přehlidne, v Praze u Vás,“ (MBS S 217/415). O začátku práce na Pražském karnevalu až po březnovém pobytu v Praze by svědčila i informace V.V. Zeleného: „Mluvil obšírně o novém kvartetě a měl do budoucnosti plno plánů. [...] pak se obíral mnoho dávnou zamilovanou myšlenkou Pražského karnevalu, těše se, že její provedení již nastává.“ Václav Vladimír ZELENÝ: *O Bedřichu Smetanovi*. Knihotiskárna F. Šimáček, Praha 1894, s. 50.*

that this was not probable. In fact, Smetana indeed composed the draft, but, „well hidden“, it totally escaped whole generations of the Smetana scholars. First information on it appeared in 1994, and in 1998 it became the property of Prague's Smetana Museum. The seventy-nine bars long pencil draft, in its style rather close to the score, consists of the whole introduction, fifty bars of the Polonaise, and a draft of a part of the violin solo, totally different from its final setting. The rather flowing and unshaky handwriting suggests it might have been written in the period of relatively favourable frame of mind, and creative concentration. Nothing indicates the time of its origin. It can be just hypothetically guessed: Smetana wrote it either between June and November 1882, while simultaneously working on his string quartet, or soon after he had finished it: i.e. starting in the middle of March and during April 1883, when he was able to switch easily from the draft to the work on the score. The draft is considered to be one of the most important recent Smetana discoveries. It could put the genesis of Pražský karneval into a new light; it also shows that even in the case of Bedřich Smetana, surprises in a form of newly appearing sources are still possible.

